

"PRAKTISCH VERSTAND" OF MORAAAL.

a. H e t w i j z e , v e r s t a n d i g e .

De begrepen methode van het weten, het begrip van den geest is bestemd, de problemen van den godsdienst en de filosofie alle op te lossen, de groote of algemeene onverklaarbaarheden grondig te verklaren en daarmee het onderzoek aan zijn beroep, aan de kennis der empirische detailverhoudingen geheel en onverdeeld terug te geven. Wanneer wij als wet van het verstand begrijpen, dat het tot zijn werkzaamheid zinnelijk materiaal vooronderstelt, een oorzaak noodig heeft, dan wordt hiermee de vraag naar de eerste of algemeene oorzaak overbodig. Het menschelijk verstand wordt dan als eerste en laatste, als eindelijke oorzaak van alle bijzondere oorzaken erkend. Wanneer wij als wet begrijpen, dat het verstand tot zijn werkzaamheid noodzakelijk iets gegevens, een begin noodig heeft, waarmede het begint, dan moet de vraag naar het eerste begin geesteloos zijn. Wanneer wij begrijpen, dat het verstand abstrakte eenheden uit konkrete menigvuldigheden ontwikkelt, dat het de waarheid uit verschijnselen, de substantie uit accidenties samenstelt, alles slechts als deel van een geheel, als individu van een soort, als eigenschap van een zaak gewaar wordt, dan moet wel de vraag naar het "ding op zich zelf", naar iets reëls, dat zelfstandig aan de verschijningen ten gronde ligt, een onverkwikkelijke vraag worden. Kortom, het begrip van de onzelfstandigheid van het verstand doet ons de begeerte naar z e l f s t a n d i g e k e n n i s als onverstandig kennen.

Wanneer nu ook naar de hoofdaangelegenheden der metafysika, de oorzaak van alle oorzaken, den aanvang van alle aanvangen, het wezen der dingen, onze tegenwoordige wetenschap weinig vraagt, al zijn nu ook de behoeften van den tegenwoordigen tijd over de spekulatie machtig geworden, dan is toch deze p r a k t i s c h e b e s l e c h t i n g niet toereikend tot de oplossing van haar konsekventies. Zoolang het niet als een theoretische wet begrepen wordt, dat het verstand in i e d e r e praktijk een zinnelijk gegeven objekt noodig heeft, zal men het objektlooze denken, deze slechte gewoonte van de spekulatieve filosofie, die kennis zonder paring met een zinnelijk objekt voortbrengen wil, nooit kunnen laten. Onze natuuronderzoekers toonen ons dat zeer duidelijk, zoodra zij van hun tastbare tot abstrakte voorwerpen komen. De strijd in de vragen der levenswijsheid, der zedelijkheid, de strijd over het wijze, goede, rechte, slechte toont, dat men hier aan de grens der wetenschappelijke eenparigheid aangekomen is. De meest exakte navorschers verlaten in het sociale leven dagelijks hunne inductieve methode en verdwalen in de filosofische spekulatie. Evenals in de fysieka aan onzinnelijke fysische waarheden, aan "dingen op zich zelf", zoo gelooft men hier aan het verstandige, wijze, rechte, slechte "op zich zelf", aan absolute levensverhoudingen, d.w.z. aan onbedongen voorwaarden. Hier geldt het het verkregen resultaat, de kritiek van het reine verstand aan te wenden.

Doordat wij het bewustzijn, het zijn van het weten, de geestelijke werkzaamheid (volgens haar algemeene vorm) als ontwikkeling van het algemeene uit het bijzondere erkend hebben, is het omschrijving, wanneer wij zeggen: het verstand ontwikkelt zijn kennis uit tegenstellingen. Onder gegeven verschijnselen van verschillende omvang en verschillende duur, het zijn aan den schijn en den schijn aan het zijn te kennen; onder behoeften van verschillende noodwendigheid, het wezenlijke, noodwendige door iets minder noodzakelijks, en omgekeerd het onwezenlijke door middel van het noodwendige te onderscheiden; te midden van verschillende grootheden het groote aan het kleine en het kleine aan het groote, kortom, de tegenstellingen der wereld aan elkaar te meten, door uiteenzetting te vereenigen, is het wezen van den geest. Het spraakgebruik noemt instinktmatig kennen ook meten. Voor meten heeft men een gegeven maatstaf nodig. Evenmin als wij objekten kunnen kennen, die "op zich zelf" groot of klein, hard of zacht helder of troebel zijn, even zoo waar als deze praedikaten verhoudingen beteekenen, even noodig als zij een maatstaf vooronderstellen, op grond waarvan de bepaling plaats heeft, even noodig is voor het verstand een maatstaf tot opsporing van het verstandige.

Wanneer wij daden, inrichtingen, begrippen, beginselen van andere tijden, volken of personen onverstandig vinden, komt dat eenvoudig voort uit het aanleggen van een verkeerde maatstaf, omdat men van de vooronderstellingen, van de verhoudingen afziet, op grond waarvan de vreemde verstandigheid van de eigene verschilt. Daar waar de menschen in hun geestelijk meten, daar waar zij in hun kennis uit elkaar gaan, verhouden zij zich tot elkaar, als de thermometers van Reaumur en Celsius, waarvan de eene het kookpunt met 80 aanduidt, terwijl de andere het 100 noemt. Een verschillende maatstaf is de oorzaak van een verschillend resultaat. Op zoogenaamd moreel gebied ontbreekt die wetenschappelijke eenparigheid, waarin wij ons in fysieke zaken verheugen, omdat ons daar de eenparige maatstaf ontbreekt, waarover de natuurwetenschap het reeds lang eens geworden is. Het verstandige, goede, rechte, enz. wil men zonder ervaring, zonder hulp van de empirie, spekulatief erkennen. De spekulatie wil de oorzaak aller oorzaken, de matelooze oorzaak; de waarheid "op zich zelf", de waarheid zonder vooronderstelling, de matelooze waarheid; het mateloos goede, mateloos verstandige enz. Mateloosheid is het principe van de spekulatie, onbeperkt uiteengaan, d.w.z. oneenigheid haar praktijk. Wanneer de aanhangers van den een of anderen positieven godsdienst ten opzichte van hun moraal eensgezind zijn, dan hebben zij het aan den positieven maatstaf te danken, die de dogma's, leeringen en geboden hun verstand aan de hand geven. Wanneer wij anderzijds met het reine verstand willen kennen, zal de afhankelijkheid daarvan van den een of anderen maatstaf door onreine, d.w.z. individueele kennis blijken.

Maat der waarheid of der wetenschap in het algemeen is de zinnelijkheid. De maat der fysieke waarheden zijn de verschijnselen van de buitenwereld, maat der moreele waarheid is de aan behoeften rijke mensch.

De manier van handelen van den mensch wordt hem door zijn behoeften gegeven. Dorst leert drinken, nood leert bidden. De behoefte leeft in het zuiden zuidelijk, in het noorden noordelijk, beheerscht tijd en ruimte, volken en individuen, gebiedt den wilde het jagen, en den gourmand het slémpen. De menschelijke behoefte geeft aan het verstand de maat tot het meten van het goede, rechte, slechte, verstandige enz. Wat met onze behoefte overeenkomt, is goed, het tegenstrijdige slecht. Het lichamelijke gevoel van den mensch is het objekt van de moraalbepaling, het objekt van het "praktische verstand". Op de tegenstrijdige verscheidenheid der menschelijke behoeften wordt de tegenstrijdige verscheidenheid van de moreele bepalingen gegrond. Omdat de feodale gildebroeder in de beperkte en de moderne industriëer in de vrije konkurrentie prospereert, omdat de belangen tegenstrijdig zijn, zijn de beschouwingen tegenstrijdig, en de een vindt met recht dezelfde instelling verstandig, die voor den ander onverstandig is. Wanneer het verstand van een persoon tracht rein uit zich zelf het absoluut verstandige te bepalen, kan hij niet anders dan zijn persoon tot den maat der algemeene menschheid maken. Wanneer men de rede het vermogen toekent, in zich zelf de bron der moreele waarheid te bezitten, vervalt men in de spekulatieve dwaling, zonder zinnelijkheid, zonder objekt, kennis te willen produceeren. Uit dezelfde dwaling komt de beschouwing voort, die de rede boven den mensch stelt als autoriteit, die verlangt, dat de mensch zich onderwerpe aan de eischen der rede. Zij maakt den mensch tot een attribuut der rede, terwijl in der daad de rede omgekeerd attribuut van den mensch is.

De vraag, of de mensch van het verstand, of het verstand van den mensch afhangt, staat gelijk met de vraag, of de burger er voor den staat, of de staat er voor den burger is. In de laatste hoogste instantie heeft de burger het primaatschap, wijzigt zich de staat naar behoefte van den burger. Zijn echter eenmaal de hoogste domineerende belangen tot statelijke autoriteit geraakt, dan zeker wordt daarna de burger van den staat afhankelijk. Met andere woorden beteekent dit: de mensch laat zich in bijzaken door de hoofdzaak beheerschen. Hij brengt aan het groote, geheele, algemeene het minder beteekenende, kleine, partikuliere ten offer; hij onderordent aan de wezenlijke noodzakelijke behoeftende weelderige lust. Het is niet het verstand in het algemeen, maar het verstand van een gebrekkig lichaam of van een beperkte beurs, dat de genoegens der uitspatting leert ontberen ten gunste van het algemeene heil. Zinnelijke behoeften zijn het materiaal, waaruit het verstand moreele waarheden maakt. Onder zinnelijk gegeven behoeften van verschillende drang of van verschillende omvang het wezenlijke, ware van het individueele te scheiden, ontwikkeling van het algemeene is, de taak van het verstand. Het onderscheid tusschen het schijnbaar en waarachtig verstandige reduceert zich tot het onderscheid tusschen het bijzondere en het algemeene.

Wij herinneren ons, dat het verstand, om te bestaan, om te werken, om in het algemeen te kunnen kennen, zinnelijkheid vooronderstelt, een g e g e v e n voorwerp noodig heeft, dat gekend wordt. Zijn is voorwaarde of vooronderstelling van de kennis in het algemeen. Evenals de taak der natuurkunde de kennis van het w a r e , is de taak der wijsheid de kennis van het v e r s t a n d i g e z i j n . In het algemeen moet het verstand kennen wat i s , als natuurkunde wat waar, als wijsheid wat verstandig is. Evenals waar door algemeen, wordt verstandig door doelmatig vertaald, zoodat waarachtig verstandig zooveel als a l g e m e e n d o e l m a t i g h e e t . Wij zagen reeds, dat een verschijning der zinnelijkheid niet waar "op zich zelf", maar slechts r e l a t i e f waar, slechts waar of algemeen genoemd wordt in betrekking tot andere verschijnselen van minder algemeenheid. Zoo kan ook in het menschelijke leven een handelwijze niet verstandig of doelmatig "op zich zelf" zijn - zij kan doelmatig heeten slechts in betrekking tot een andere handelwijze, die naar hetzelfde doel op een minder doelmatige, d.w.z. o n d o e l m a t i g e manier streeft. Evenals het w a r e , het algemeene de betrekking tot een bijzonder objekt, tot een gegeven kwantum van de verschijning, bepaalde grenzen veronderstelt, waarbinnen het waar of algemeen is, zoo veronderstelt het verstandige of doelmatige gegeven omstandigheden, waarbinnen het verstandig of doelmatig kan zijn. Het woord verklaart zich zelf: het doel is d e m a a t van het doelmatige. Slechts op grond van een gegeven doel kan het doelmatige bepaald worden. Is eerst het doel gegeven, dan heet de handelwijze, die het op het verst, breedst, algemeenst verwezenlijkt, de verstandige, tegenover welke iedere minder doelmatige manier onverstandig wordt.

Op grond van de door analyse van het reine verstand ontwikkelde wet, dat ieder kennen, ieder denken betrekking heeft op een zinnelijk objekt, op een kwantum der zinnelijkheid, is het duidelijk, dat alles, wat ons onderscheidingsvermogen onderscheidt, een kwantum is, dat dus alle verschillen slechts kwantitatief, niet absoluut, slechts gradueel, niet wezenlijk zijn. Ook het onderscheid tusschen onv e r s t a n d en verstand, d.w.z. tusschen het momentaan of individueel verstandige en het verstandige kortweg, is, als ieder onderscheid, rein kwantitatief, dus zoo, dat iedere onverstandigheid voorwaardelijk verstandig en slechts het onvoorwaardelijk verstandige onverstandig is.

Wanneer wij begrijpen, dat kennen in het algemeen een uiterlijk objekt, een uiterlijke maat noodig heeft, dan zullen wij er van af zien, het mateloos verstandige of het kortweg verstandige te willen kennen. Wij zullen moeten berusten, als overal, zoo ook het verstandige in h e t b i j z o n d e r e op te zoeken. Van de bepaalde formuleering der taak, van de juiste afbakening van het zinnelijke kwantum, dat gekend moet worden, hangt het bepaalde, juiste, zekere, eenparige resultaat der kennis af. Is het oogenblik, de p e r s o o n l i j k h e i d , de k l a s s e , het volk gegeven en daarmee tegelijk de wezenlijke behoefte, het algemeene, domineerende doel, dan kan het verstandige of of doelmatige niet meer twijfelachtig zijn.

Wel kunnen wij ook geheel algemeen menschelijke verstandigheden kennen, maar onder de veronderstelling, dat ons ook de algemeen menschheid en geen bijzonder deel als maatstaf dient. De wetenschap kan niet slechts den lichamelijken bouw van een bijzonder individu, maar ook het algemeene type van het menschelijke lichaam kennen, maar dat ook slechts onder voorwaarde, dat zij aan het kenvermogen geen individueel, maar een algemeen materiaal aanbiedt. Wanneer de natuurwetenschap de gezamenlijke menschheid in 4 of 5 rassen indeelt, als het ware haar fysiologische wet opstelt, in de werkelijkheid dan later nog personen of volksstammen tegenkomt, die zich door hunne vreemde eigenschappen in geen bepaalde fractie laten onderbrengen, dan is toch het bestaan van deze uitzondering geen misdaad tegen de fysieke wereldorde, maar slechts een bewijs van de gebrekkingheid van onze wetenschappelijke indeeling. Wanneer daarentegen de heerschende meening de een of andere handelwijze algemeen verstandig of onverstandig heet, en dan in het leven op tegenspraak stoot, gelooft zij zich den arbeid der kennis te kunnen besparen, doordat zij den tegenstander het burgerrecht in de zedelijke wereldorde ontzegt. In plaats van zich door het bestaan van tegenstrijdige feiten van de beperkte geldigheid van den regel te overtuigen, koopt men deze door terzijdestelling der tegenstrijdigheid, een goedkoop absolutisme. Dat is een dogmatisch ontzeggen, een negatieve praktijk, die het objekt als onbehoorlijk ignoreert, maar geen positief kennen, geen scherpzinnig weten, dat juist door opsporing der tegenstrijdigheden zich zelf dokumenteert.

Verlangt derhalve onze zaak de opsporing van het menschelijk-redelijke kortweg, zoo verdienen een zoodanig praedikaat slechts handelwijzen, die zonder uitzondering voor alle menschen, in alle tijden en onder alle omstandigheden doelmatig zijn - dus onbetwistbare en in zoover niets zeggende onbepaalde algemeenheden. Dat fysiek het geheel grooter is dan het deel, dat moreel het goede voor te trekken is boven het slechte, is zoo'n algemeen, daarom onbeteekenend, onpraktisch kennen. Het voorwerp van het verstand is het algemeene, maar -het algemeene van een bijzonder voorwerp. Het praktiseerende verstand heeft te doen met het enkele, bijzondere, met de tegenstelling van het algemeene, met bepaalde, bijzondere kennis. Om in de fysika te kennen, wat geheel en wat deel is, vooronderstelt gegeven verschijnselen of objekten. Wat moreel het voor te trekken goede, en wat het slechte is, vooronderstelt tot de opsporing een bepaald, gegeven, speciaal quantum van menschelijke behoeften. Het algemeene verstand, met zijn algemeene eeuwige waarheden is een hersenschim der onwetendheid, die het recht der individualiteit in heillooze banden knevelt. Het werkelijke, ware verstand is individueel, kan slechts individuele kennis voortbrengen, die niet verder algemeen is, dan haar een algemeen materiaal te gronde ligt. Verstandig in het algemeen is slechts dat, wat ieders verstand erkent. Wanneer het verstand van een tijd, klasse of persoon verstandig heet, waarvan ergens anders het

tegendeel erkend wordt, wanneer de Russische edelman de lijfeigenschap en de Engelsche bourgeois de vrijheid van zijn arbeiders een verstandige instelling noemt, dan is geen van beiden kortweg, maar ieder slechts r e l a t i e f , slechts in zijn meer of minder beperkten kring verstandig.

Daar hierdoor aan de hooge beteekenis van ons verstand niets ontzegd wordt, kan een overbodige verzekering zijn. Wanneer het verstand ook de voorwerpen van het spekulatieve onderzoek, de objekten der moreele wereld, het ware, schoone, rechte, slechte, verstandige enz., niet absoluut, niet zelfstaandig ontdekken kan, dan kan het toch met behulp van de zinnelijk gegeven verhoudingen, relatief, het algemeene en het bijzondere, zijn en schijn, noodzakelijke behoeften en weelderige lusten wel weten te onderscheiden. Ook dan wanneer wij het geloof aan het verstandige-op-zich-zelf afleggen, en als gevolg daarvan geen absolute vrienden van de vrede zijn, kunnen wij toch den oorlog met betrekking tot de vredelievende belangen van onzen tijd of burgerij een heilloos kwaad noemen. Eerst dan, wanneer wij de vergeefsche ontdekkingsreis naar de waarheid in het algemeen staken, zullen wij het ruimtelijk en tijdelijk ware weten te vinden. Juist het bewustzijn van de slechts relatieve geldigheid van onze kennis is de krachtigste hefboom van den vooruitgang. De geloovigen aan de absolute waarheid bezitten in hun beschouwing het eentonige schema van fatsoenlijke menschen en verstandige instellingen. Zij verzetten zich derhalve tegen alle mensche-lijke en geschiedkundige vormen, die niet bij hun regel passen en die toch de werkelijkheid zonder consideratie voor hun hersens te voorschijn brengt. De absolute waarheid is de eerste grond voor alle onverdraagzaamheid. Omgekeerd wordt de verdraagzaamheid geschapen uit het bewustzijn van de beperkte geldigheid der "eeuwige waarheden". Het begrip van het reine verstand, d.w.z. het inzicht in de algemeene afhankelijkheid van den geest is de ware weg tot het praktische verstand.

b. H e t z e d e l i j k g o e d e .

Naar het wezen beperkt zich onze taak tot het bewijs, dat r e i n verstand een onding is, dat het verstand het inbegrip der enkele kennisdaden is, dat slechts gewaande reine, d.w.z. algemeene, feitelijk echter en noodzakelijk altijd slechts praktische, d.w.z. bijzondere kennis in zich sluit. Wij beschouwden de filosofie, de voorgewende wetenschap van reine of absolute kennis. Haar doel blijkt ijdel te zijn, in zoover de filosofische ontwikkeling een voortdurende teleurstelling is, daar waar de onvoorwaardelijke of absolute systemen blijken plaatselijk en tijdelijk voorwaardelijk te zijn. Onze beschouwing heeft de relatieve beteekenis van eeuwige waarheden aangetoond. Wij hebben het verstand als afhankelijk van de zinnelijkheid erkend, erkenden bepaalde grenzen als noodzakelijke levensvoorwaarden van de waarheid in het algemeen. Met speciale betrekking tot levenswijsheid zagen wij de verkregen wetenschap van het "reine" kenvermogen praktisch bevestigd, door de afhankelijkheid van het wijze of verstandige van zinnelijk gegeven verhoudingen.

Brengen wij verder deze theorie met de moraal in engeren zin in toepassing, dan moet ook hier, waar over het goede en kwade gewist wordt, door de wetenschappelijke methode wetenschappelijke eenparigheid bereikt kunnen worden.

De heidensche moraal is een andere dan de christelijke. De feodale moraal onderscheidt zich van de modern burgerlijke, als dapperheid van betaalkracht. Kortom, dat de verschillende tijden en verschillende volken een verschillende moraal hebben, behoeft geen bewijs en détail. Het geldt deze wisseling als noodzakelijk te begrijpen, als voorrecht der menschheid, als geschiedkundige ontwikkeling, en daarmee het geloof aan de "eeuwige waarheid", waarvoor ieder keer de heerschende klasse haar zelfzuchtig geboden uitgeeft, te verruilen tegen de wetenschap, dat het recht in het algemeen een puur begrip is, dat wij met behulp van de denkkraft aan de verschillende enkele rechten ontnemen. Het recht in het algemeen beteekent niet meer en niet minder, dan iedere soortnaam, dan b.v. het hoofd in het algemeen. Ieder werkelijk hoofd is een apart, of een menschen- of een dierenhoofd, breed of lang, smal of dik, d.w.z. eigenaardig of individueel gevormd. Maar ieder apart hoofd heeft toch weer algemeene eigenschappen die aan alle hoofden overeenstemmend behooren, b.v. het opperhoofd van een lichaam te zijn. Ja, ieder hoofd heeft evenveel algemeens als aparts, niet meer eigen dan gemeen. Het denkvermogen neemt uit de enkele, werkelijke hoofden het algemeene en verschafft zich zoo het begrip van het hoofd, dat is het hoofd in het algemeen. Evenals het hoofd in het algemeen het gemeenschappelijke van alle hoofden, zoo beteekent het recht in het algemeen het gemeenschappelijke aller rechten. Beide zijn het begrippen en geen dingen.

Ieder wezenlijk recht is een bijzonder, slechts recht onder zekere omstandigheden, voor zekere tijden, voor dit of dat volk. "Gij zult niet dooden", is recht in vreedestijd, onrecht in den oorlog; recht voor de meerderheid van onze maatschappij, die aan hunne domineerende behoefte de grillen van den hartstocht opgeofferd wil, maar onrecht voor den wilde, die niet zoover gekomen om een vredig gezellig leven te waardeeren, daardoor het genoemde recht als onrechtvaardige beperking van zijn vrijheid voelt. Voor de liefde tot het leven is de moord een schandelijke gruwel, voor de wraak een kostelijke lavenis. Zoo is de roof den roover recht en den beroofde onrecht. Van een onrecht in het algemeen kan daarbij slechts in een relatieve zin sprake zijn. De handeling is slechts in zoover algemeen onrechtvaardig, als zij algemeen ongeliefd is. Zij is voor de groote meerderheid onrecht, omdat onze generatie meer belang bij den burgerlijke handel en wandel heeft dan bij de avonturen van den grooten weg.

Wanneer een wet, een leer, een handeling absoluut recht, recht in het algemeen zou willen zijn, dan moest zij aan het heil van alle menschen, onder alle omstandigheden, in alle tijden beantwoorden. Dit heil is evenwel zoo verschillend als de menschen, hun omstandigheden en de tijd. Wat mij goed is, is voor een ander slecht, wat in den regel wel doet, doet bij uitzondering kwaad; wat voor één tijd baat, belemmert een anderen.

De wet, die aanspraak zou willen maken, recht in het algemeen te zijn, zou nooit of niemand mogen tegenspreken. Geen moraal, geen plicht, geen kategorische imperatief, geen idee van het goede kan den mensch leeren wat goed, wat kwaad, wat recht, wat onrecht is. Goed is, wat aan onze behoefte beantwoordt, slecht wat er aan tegenstrijdig is. Maar wat is wel goed in het algemeen? Alles en niets! Niet het rechte hout is goed, niet het kromme. Geen is goed, en ieder is goed -daar waar ik het nodig heb. En wij hebben alles nodig, kunnen van ieder ding een goeden kant verkrijgen. Wij zijn niet beperkt tot dit of dat. Wij zijn onbeperkt, universeel, alles nodig hebbend. Daarom zijn onze belangen ontelbaar, niet op te noemen, daarom is iedere wet ontoereikend, omdat zij altijd slechts een bijzonder heil, een enkel belang in den zin heeft, daarom is geen recht recht, of ook ieder recht; gij zult dooden en gij zult niet dooden.

Het onderscheid tusschen kwade en goede, rechtvaardige en slechte behoeften vindt, als waarheid en dwaling, als verstand en onverstand, zijn oplossing in het onderscheid tusschen het bijzondere en algemeene. De rede kan uit zich zelf zoo min positieve rechten, absoluut moreele grondstellingen ontdekken als een of andere andere spekulatieve waarheid. Eerst dan wanneer men haar zinnelijk materiaal gegeven heeft, zal zij volgens het aantal het algemeene en bijzondere, volgens den graad het wezenlijke en onwezenlijke kunnen meten. De kennis van het rechte of moreele wil, evenals de kennis in het algemeen, het algemeene. Maar het algemeene is slechts mogelijk binnen bepaalde grenzen, als het algemeene van een bijzonder, gegeven, zinnelijk objekt. Wanneer men de een of andere stelling, de een of andere wet of recht tot recht "op zich zelf", tot recht in het algemeen maakt, dan vergeet men deze noodzakelijke beperking. Het recht in het algemeen is voorlopig een leeg begrip, dat pas een vagen inhoud krijgt, wanneer het als recht des menschen in het algemeen opgevat wordt. De moraal, de bepaling van het goede, heeft evenwel een praktisch doel. Laten wij nu het algemeen menschelijke, het ontegenstrijdige recht voor moreel recht gelden, dan wordt noodzakelijk het praktische doel gemist. Een daad of handelwijze, die algemeen, d.w.z. overal rechtvaardig is, beveelt zich zelf aan, heeft daarom geen wettelijk voorschrift nodig. Slechts de gedetermineerde, voor bepaalde personen, klassen, volken, bepaalde tijden en omstandigheden pasklaar gemaakte wet heeft praktische waarde en is des te praktischer, hoe beperkter, bepaalder, precieser, hoe minder algemeen zij is.

Het algemeenste, verst erkende recht of behoefte is v. o. l. e. n. s. z. i. j. n. k. w. a. l. i. t. e. i. t. niet rechtvaardiger, niet beter of meer waard dan het kleinste recht van een oogenblik, dan de momentane behoefte van een persoon. Al weten wij cok dat de zon honderden en duizenden mijlen groot is, zoo zijn wij toch vrij haar zoo groot als een bord te zien. Al erkennen wij ook een gebod van de moraal theoretisch of in het algemeen als goed en heilig, dan zijn wij toch in de praktijk vrij, het momentaan, hier of daar, individueel als slecht en onnut te verwerpen.

Ook het verhevenste, heiligste, algemeenste recht geldt slechts binnen bepaalde perken, en binnen bepaalde perken is ook het ijselijkste onrecht geldig recht. Wel bestaat er een eeuwig onderscheid tusschen vermeend en waar belang, tusschen p a s - s i o n e n r a i s o n , tusschen wezenlijke, domineerende, algemeene, te erkennen behoeften en neigingen en toevallige ondergeschikte, bijzondere lusten. Maar dit onderscheid grondvest geen twee gescheiden werelden, een wereld van het goede en een andere wereld van het kwade. Het onderscheid is niet positief, algemeen, bestendig, absoluut, maar geldt slechts relatief. Het richt zich, evenals het onderscheid tusschen schoon en leelijk, naar de individualiteit van dengeen, die het onderscheid maakt. Wat hier een ware, voorgeschreven behoefte is, is daar een sekundaire, ondergeschikte, te verwerpen neiging.

De moraal is het sommaire inbegrip van de meest verschillende elkaartegensprekende zedelijke wetten, die het gemeenschappelijke doel hebben de handelwijze van den mensch tegen zichzelf en anderen op zoodanige manier te regelen, dat bij het tegenwoordige ook de toekomst, naast het eene het andere, naast het individu ook de soort bedacht wordt. De enkele mensch vindt zich zelf gebrekkig, ontoereikend, begrensd. Hij heeft voor zijn aanvulling den ander, de maatschappij noodig en moet dus, om te leven, laten leven. De consideraties, die uit deze wederzijdsche behoefte voortkomen, zijn datgene, wat met een woord moraal genoemd wordt.

Het ontoereikende van den enkeling, de behoefte aan het genootschap is grond of oorzaak van de inachtneming van den naaste, van de moraal. Even noodzakelijk nu als de drager van deze behoefte, even noodzakelijk als de mensch altijd individueel is, even zoo noodzakelijk is ook de behoefte een individuele, nu eens meer en dan minder intense. Even zoo noodzakelijk als de naaste verschillend is, even zoo noodzakelijk zijn de vereischte consideraties verschillend. Bij den konkreten mensch past een konkrete moraal. Even zoo abstrakt en zonder inhoud als de algemeene menschheid, zoo abstrakt en zonder inhoud is ook de algemeene zedelijkheid, even zoo onpraktisch en zonder resultaat zijn ook de ethische wetten, die men uit deze vage idee tracht af te leiden. De mensch is een levende persoonlijkheid, die haar heil en haar doel in zich zelf, tusschen zich en de wereld de behoefte, het belang als middelaar heeft, die aan geen wet, zonder uitzondering, langer en verder gehoorzaamheid verschuldigd is, dan zij aan dit belang onderdanig is. De moreele plicht en verplichting van een individu gaat nooit verder dan zijn belang. Wat echter wel verder gaat, dat is de materiele macht van het algemeene over het bijzondere.

Wanneer wij als taak van het verstand de opsporing van het moreel rechtvaardige bepalen, dan kan een eenparig, wetenschappelijk resultaat verkregen worden onder voorwaarde, dat wij van te voren over de personen of verhoudingen, over de grenzen het eens zijn, binnen welke het algemeene recht te bepalen is, daardoor dus, dat wij geen rechten op zich zelf, maar bepaalde rechten voor bepaalde vooronderstellingen zoeken, daardoor, dat wij de taak preciseeren. De tegenstrijdige bepaling der moraal, de niet eenparige oplossing berust op het misverstand van de taak. Zonder een gegeven kwantum van zinnelijkheid, zonder beperkt materiaal het rechtvaardige te zoeken, is een daad van de spekulatie, die in het algemeen de natuur zonder zintuigen geloof te kunnen onderzoeken. In de begeerte om uit pure kennisdaden of puur uit het verstand een positieve bepaling der moraal te verkrijgen, manifesteert zich het filosofische geloof aan kennis a priori.

"Het is waar," zegt Macaulay in zijn geschiedenis van Engeland, wanneer hij van den opstand tegen de wettelooze en wreede regeering van Jakob II spreekt, "de grens tusschen het rechtvaardige en onrechtvaardige verzet is onmogelijk te bepalen. Deze onmogelijkheid stamt uit de natuur van het onderscheid tusschen recht en onrecht en wordt in alle deelen der ethiek teruggevonden. De goede daad is van de slechte niet zoo juist te onderscheiden, als de cirkel van het vierkant. Er is geen grens, waar deugd en ondeugd in elkaar overgaan. Wie zou wel het onderscheid tusschen moed en vermetelheid, tusschen voorzichtigheid en lafheid, tusschen vrijgevigheid en verkwisting kunnen aangeven? Wie is in staat te bepalen, hoe ver de genade voor de misdaad uit te strekken is, waar zij ophoudt de naam van genade te verdienen en tot verderfelijke zwakheid wordt?"

De onmogelijkheid van de juiste bepaling van deze grens wordt niet in den zin van Macaulay door de natuur van het onderscheid tusschen recht en onrecht veroorzaakt, maar door de bevangen beschouwing, die aan een onbegrensd recht, aan positieve deugden en ondeugden geloof, die zich niet tot het inzicht verheven heeft, dat goed en braaf, recht en slecht altijd slechts een relatie van het subjekt, dat oordeelt, geldt, en niet het objekt op zich zelf. Moed is in de oogen van de voorzichtige vermetelheid en voorzichtigheid in de oogen van den moedige lafheid. De opstand tegen een bestaande regeering is altijd slechts voor de opstandelingen rechtvaardig, voor de aangevallenen altijd onrechtvaardig. Geen daad kan rechtvaardig in het algemeen, absoluut rechtvaardig of onrechtvaardig zijn.

Dezelfde hoedanigheden van den mensch zijn al naar behoefte en gebruik, al naar tijd en plaats, dan goed, dan slecht. Hier geldt uitvlucht, list en doortraptheid, daar trouw, rechtvaardigheid en openhartigheid. Hier voert barmhartigheid en zachtheid, daarmedoogenlooze, bloedige strengheid tot het doel en tot welvaart. De kwantiteit, het meer of minder heilzame eener menschelijke eigenschap bepaalt het onderscheid tusschen deugd en ondeugd.

Slechts in zoover het verstand het kwantitatieve rechtvaardige van een hoedanigheid, voorschrift of handeling kan meten, kan het recht en onrecht, deugd en ondeugd scheiden.

Geen kategorische imperatief, geen ethisch moeten grondvest het werkelijke praktische recht; omgekeerd vindt de ethiek haar grond in het werkelijke zinnelijke recht z i j n . Voor het verstand in het algemeen is vrijmoedigheid geen betere karakter-eigenschap dan doortraptheid. Slechts in zoover als de vrijmoedigheid kwantitatief, d.w.z. vaker, meermalen, algemeener beter bekومت dan doortraptheid, is de eerste te verkiezen. Daaruit blijkt, dat eem wetenschap van het goede slechts in zoover der praktijk tot richtsnoer kan dienen, als anderzijds de praktijk de wetenschap tot vooronderstelling gediend heeft. De wetenschap kan de praktijk niet verder leeren, dan zij eerst door de praktijk geleerd is geworden. Het verstand kan de handelwijze van den mensch niet van tevoren bepalen, omdat het de werkelijkheid slechts e r v a r e n niet anticiperen kan, omdat ieder mensch, iedere situatie nieuw, oorspronkelijk, origineel, en nog nooit geweest is, omdat de mogelijkheid van het verstand tot het oordeel a posteriori is beperkt.

Het recht in het algemeen of het recht op zich zelf is een recht in 's blauwe hinein, is een s p e k u l a t i e v e w e n s c h . Het w e t e n s c h a p p e l i j k a l g e m e e n e recht heeft noodig gegeven, zinnelijke vooronderstellingen, op grond waarvā de bepaling van het algemeene plaats heeft. De wetenschap is geen dogmatische zekerheid, die zou kunnen zeggen, dit of dat is rechtvaardig; omdat het als rechtvaardig erkend wordt. De wetenschap heeft voor haar kennis een uiterlijken grond noodig. Zij kan het rechtvaardige slechts kennen in zoover het rechtvaardig i s . Z i j n is materiaal, vooronderstelling, voorwaarde, grond der wetenschap.

Uit het gezegde volgt de eisch, om de moraal, inplaats vānspekulatief of filosofisch, inductief of wetenschappelijk te onderzoeken. Wij mogen geen absoluut maar slechts relatief algemeene rechten begeeren te kennen, steeds slechts rechten van vooruitbepaalde vooronderstellingen als moreele taak van het verstand bestemmen. Zoo lost zich het geloof aan een zedelijke wereldorde in het bewustzijn van de menschelijke vrijheid op. De kennis van het verstand, van het weten of van de wtenschap sluit de kennis in van de beperkte rechtsgeldigheid van alle ethische stellingen.

Wat op de menschen de indruk van het heilvolle, waardevolle, goddelijke maakte, stelde hij in den tabernakel des geloofs als het hoogste goed ten toon. De Egyptenaar de kat, en de christen de vaderlijke voorzienigheid. Zoo, nadat zijn behoefte hem in het begin tot orde en tucht leidde, bezielde de weldaad der wet hem tot zoo'n hooge meening van haar adellijke afkomst, dat hij het eigen maakwerk als goddelijk geschenk aannam. De uitvinding van de muizenval of andere weldadige nieuwigheden verdrongen de kat van haar verheven plaats. Daar waar de mensch zijn eigen baas wordt, zichzelf tot toevlucht en bescherming, waar hij zelf vooruit ziet, wordt iedere andere voorzienigheid onnoodig, met zijn mondigheid een hoogere voorgedijnschap lastig. De mensch is een nāijverig mensch! Meedoogenloos onderschikt hij alles aan zijn belangen: God en gebod! Moge een bepaling door haar trouwe diensten zich ook nog zoo'n oude of gewichtige autoriteit verworven hebben, nieuwe, tegenstrijdige behoeften degradeeren de goddelijke instructie tot menschelijke instelling, het oude recht tot versch onrecht.

De bangmaking door afschrikkende straf: oog om oog, tand om tand, die de Hebreëer als den schutspatroom van moreelen wandel gezalft en geëerd had, hem zei de christen lichtzinnig het respect op. Hij had de zegen der vredelievendheid leeren kennen, bracht het ootmoedige dulden in het heilige land, bezette den leegen tabernakel met den zachtmoedigen raad, om ook de linker nog aan te bieden, wanneer de rechter genoeg oorvijsen heeft. En in onzen, in naam nogwel christelijken, maar inderdaad hoogst onchristelijken tijd, is het vereerde dulden reeds lang buiten buiten praktijk geraakt.

Evenals ieder geloof zijn bijzonderen God, heeft iedere tijd zijn bijzonder recht. In zoover blijven godsdienst en moraal met de vereering van hun heiligdom in orde; maar arrogant worden de gezellen, omdat zij zich breeder maken dan zij zijn, omdat zij, wat tijdelijk, wat onder bepaalde omstandigheden goddelijk en goed was, nu ook aan al de verdere verhoudingen als iets onovertreffelijks, absoluuts, permanenten zouden willen opleggen, omdat zij met de heilzame remedie van hun individueele ziekte de kwakzalverij van een universeel geneesmiddel drijven, omdat zij overmoedig hun afkomst vergeten. Oorspronkelijk schrijft een bijzondere behoefte de wet voor, en dan moet de aan alles behoeftige mensch op het smalle koord van deze orde dansen. Oorspronkelijk is het werkelijk goede rechtvaardig, en dan moet slechts het geboden recht werkelijk goed zijn. Dat is het onverdragelijke: Het is voor de vastgestelde wet niet genoeg, om voor dezen tijd, voor dit volk of land, deze klasse of kaste rechtvaardig te zijn; zij wil de geheele wereld domineeren, wil recht in het algemeen zijn, zooals wanneer een pil medikament in het algemeen zou willen zijn, goed voor alles, goed voor diarrhée en voor hardlijvigheid. Deze laatdunkende aanmatiging af te weren, den haan de pauwenveeren uit te trekken, is den zaak van den vooruitgang, die den mensch over de veroorloofde grens heen brengt, hem de wereld wijder maakt, voor zijn verdrukte belangen de onthouden vrijheid weder verovert. De verhuizing van Palestina naar Europa, waar het verboden genot van varkensvleesch de kwade gevolgen van klieren en schurft niet meer na zich sleept, verlost onze natuurlijke vrijheid van een nu onzinnige, alhoewel eens goddelijke beperking. Maar de vooruitgang trekt een God of recht niet het galon af, om er anderen mee te behangen: dat zou ruil zijn en geen aanwinst. De ontwikkeling verbant de overgeleverde heiligen niet uit het land; zij dringt ze slechts terug van den geusurpeerden grond van het algemeene in hun bijzondere veld. Zij neemt het kind op en giet dan het bad leeg. Omdat de kat den heiligen schijn verloren heeft, omdat zij ophoudt God te zijn, houdt zij nog niet op met muizen vangen, en alhoewel de Joodsche geboden van wassching op bepaalde tijden reeds lang verdwenen zijn, bleef toch de reinheid nog in verdiende eer. Slechts aan een zuinig beheer van de oude verdienste danken wij den tegenwoordigen rijkdom der beschaving. De ontwikkeling is evenzoo konservatief als revolutionair en vindt in iedere wet evenveel onrecht als recht.

Weliswaar bespeuren de aan de plicht geloovenden verschil tusschen moreel en wettelijk recht; maar hun geïnteresseerde vooringenomenheid laat hen niet tot het inzicht komen, dat

iedere wet oorspronkelijk moreel was en iedere bepaalde moraal in den loop der ontwikkeling tot bloote wet afdaalt. Hun begrip bereikt andere tijden en andere klassen, alleen niet de eigen. In de wetten der Chiheezzen en Laplanders erkent men chineesche en laplandsche behoeften. Maar veel verhevener is het reglement van het burgerlijke leven! Onze tegenwoordige inrichtingen en moraalbegrippen zijn of eeuwige natuur- en verstandwaarheden of permanente orakelspreuken van een rein geweten. Alsof niet de barbaar ook een barbaarsch verstand, alsof niet de Turk een Turksch, de Hebreëer een Hebreewsch geweten zou hebben; alsof zich de mensch naar het geweten zou kunnen richten, terwijl toch omgekeerd het geweten zich naar den mensch richt!

Wie de bestemming van den mensch beperkt tot het God-liefhebben en dienen, om naderhand eeuwigzalig te worden, mag de overgeleverde voorschriften van zijn moraal geloovig als autoriteit erkennen en daarnaar wandelen. Voor wien daarentegen de ontwikkeling, de vorming, de aardsche zaligheid van den mensch doel is, hij zal de vraag naar het bewijsstuk van deze superioriteit in het geheel niet ijdel vinden. Het bewustzijn van individueele vrijheid verschaft ons eerst de tot den onversaagden vooruitgang noodige meedoogenloosheid tegenover andermans regel, verlost ons van het streven naar een denkbeeldig ideaal, naar een betere wereld in het algemeen en geeft ons aan de bepaalde praktische belangen van onzen tijd of individualiteit terug. Tegelijk echter verzoent het ons met de bestaande werkelijke wereld, die wij niet meer beschouwen als een mislukte realisatie van dat, wat z i j n m o e s t, maar als regeling van wat z i j n k a n. De wereld is altijd goed. Wat is, moet zijn en moet niet eerder anders zijn voor het anders wordt. Waar de werkelijkheid, de macht is, is per se ook het recht, d. w. z. de formuleering van het rechtvaardige. Voor de machteloosheid blijft in werkelijkheid geen ander recht dan eerst naar de overmacht te streven, en dan aan haar behoefte de geweigerde erkenning te verschaffen. Evenals ons het begrip der geschiedenis de godsdiensten, zeden, instellingen en beschouwingen van het verleden niet slechts van de negatieve, belachelijke, verbruikte, maar ook van de positieve, verstandige, noodzakelijke zijde toont, wat ons bv. de vergoding der dieren als bezielde erkenning hunner nuttigheid leert begrijpen; zoo toont ons het begrip van de tegenwoordigen tijd de bestaande orde der dingen niet alleen in haar ontoereikendheid, maar ook als verstandige, noodzakelijke conclusie van voorafgegane premissen.

c. H e t H e i l i g e .

In den bekenden zin: het doel heiligt het middel, vindt de ontvouwen theorie der moraal haar praktische formuleering. Deze stelling dient, dubbelzinnig gesproken, ons en de Jezuiten tot gemeenschappelijk verwijt. De verdedigers der orde van Jezus streven er naar om haar als kwaadwillige belasting van hun klient voor te stellen. Wij zullen tusschen de partijen noch voor noch tegen spreken, maar ons woord aan de zaak zelf leenen, de leerstelling als waar en verstandig vaststellen, haar in de openbare meening trachten te rehabiliteeren.

Tot het doen bedaren van de meest algemeene tegenspraak zou het begrip genoeg moeten zijn, dat middel en doel zeer relatieve begrippen zijn, dat alle bijzondere doeleinden middelen en alle middelen doeleinden zijn. Evenmin als een positief onderscheid tusschen groot en klein, tusschen recht en onrecht, tusschen deugd en ondeugd plaats vindt, evenmin kunnen wij tusschen middel en doel positief onderscheiden. Apart, voor zich zelf, als geheel beschouwd, is iedere handeling eigen doel en de verschillende momenten, waarin ook de korste handeling gedeeld wordt, zijn hare middelen. In gemeenschap met andere handelingen is iedere bijzondere handeling middel, dat met zijns gelijken een algemeen doel nastreeft. Handelingen zijn op zich zelf noch middelen, noch doeleinden. Op en voor zich zelf is niets. Al het zijn is relatief. De dingen zijn dat wat zij zijn, slechts in en door hun betrekkingen. Omstandigheden veranderen de zaak. In zoover iedere handeling andere handelingen naast zich heeft, is zij middel, heeft zij haar doel buiten zich, in de gemeenschap; in zoover echter iedere handeling afgesloten voor zich zelf is, is zij doel, dat zijn middelen in zich sluit. Wij eten om te leven; in zoover wij evenwel gedurende het eten leven, leven wij om te eten... Zooals het leven zich tot zijn functies, zoo verhoudt zich het doel tot zijn middelen. Evenals het leven slechts het inbegrip der levensfuncties is, zoo is het doel inbegrip van zijn middelen. Het onderscheid tusschen middel en doel reduceert zich tot het onderscheid tusschen het bijzondere en algemeene. En alle abstrakte verschillen reduceeren zich tot dit eene onderscheid, omdat de abstraktie-of de onderscheidingskracht zelf zich reduceert tot het vermogen tusschen het bijzondere en algemeene te onderscheiden. Deze onderscheiding echter vooronderstelt materiaal, iets gegevens, een kring van zinnelijke verschijnselen, iets, waardoor zij werkzaam wordt. Is deze kring op het gebied der handelingen of functies gegeven, met andere woorden, is een vooruit beperkt aantal verschillende handelingen het voorwerp, zoo noemen wij dat algemeene:doel, en ieder meer of minder groot deel van den kring, iedere bijzondere functie middel. Of de een of andere bepaalde handeling doel of wel middel is, hangt daarvan af, of wij haar beschouwen als geheel, in betrekking tot haar eigen momenten waaruit zij samengesteld is, of als deel, in betrekking van haar gemeenschap met andere handelwijzen. In het algemeen, van een standpunt, dat alle mensche-lijke handelingen totaliter overziet, dat de totaliteit der mensche-lijke handelingen tot voorwerp heeft, is er slechts e e n doel: h e t m e n s c h e l i j k e h e i l. Dit heil is het doel aller doeleinden, doel in laatste instantie, is het eigenlijke, ware, algemeene doel, waartegenover alle bijzondere doeleinden slechts middelen zijn.

Nu kan onze bewering, dat het doel het middel heiligt, ook slechts voor een o n b e p a a l d doel o n b e p a a l d geldig zijn. Alle bijzondere doeleinden echter zijn eindig, bepaald. Absoluut, onbepaald doel is slechts het mensche-lijke heil, een doel, dat alle voorschriften en handelingen, alle middelen heiligt, zoolang zij daaraan onderdanig zijn, dat hen ontheiligt, zoodra zij aan zich zelf overgelaten, het niet meer dienstbaar zijn.

Het heil is, evenals letterlijk, ook feitelijk de oorsprong en grond van het heilige. Heilig is overal het heilzame. Daarbij is het heil in het algemeen, dat heil, dat alle middelen heiligt, niet als abstraktie te miskennen, waarvan de werkelijke inhoud even verschillend is, als de tijden, volken of personen, die naar hun heil zoeken. Men moet niet miskennen, dat er tot de bepaling van het heilige of heilzame bepaalde omstandigheden noodig zijn, dat geen middel, geen handeling op zich zelf heilig is, maar eerst door gegeven betrekkingen heilig wordt. Niet het doel in het algemeen, maar het heilige deel heiligt de middelen. Omdat echter ieder werkelijk, bijzonder doel slechts relatief heilig is, kan het zijn middelen slechts relatief heilig maken.

De oppositie, die men tegen onze stelling in het veld brengt, is niet zoozeer tegen haar zelf, als tegen een verkeerd gebruik van haar gericht. Men weigert de erkenning, men staat de zoogenaamde heilige doeleinden slechts beperkte middelen toe, omdat op den achtergrond het bewustzijn verborgen is, dat aan deze doeleinden slechts een beperkte heiligheid toekomt. Aan den anderen kant willen wij met de bewering dezer stelling slechts zeggen, dat de verschillende zoogenaamd heilige middelen en doeleinde niet heilig zijn, omdat de een of andere autoriteit, de een of andere uitspraak van een geschrift, van een geweten of van een verstand ze heilig noemt, maar slechts dan en daarom, slechts in zoover, als zij aan het gemeenschappelijke doel aller doeleinden en middelen, als zij aan het menschelijk heil beantwoorden. Onze leer van het doel zegt in het geheel niet, dat wij aan het heilige geloof liefde en trouw, maar ook niet omgekeerd, dat wij voor liefde en trouw het geloof moeten opofferen. Zij spreekt slechts het feit uit, dat daar waar het opperste doel door zinnelijke disposities of omstandigheden gegeven is, alle tegenstrijdige middelen slecht zijn, en omgekeerd, algemeen slechte middelen door betrekking op een momentaan of individueel heil momentane of individuele heiliging vinden. Waar vredelievendheid feitelijk als een heilzaam doel geliefd is, is de oorlog een slecht middel. Waar omgekeerd de mensch zijn heil in de oorlog zoekt, is moorden en verbranden een heilig middel. Met andere woorden, ons verstand heeft noodig voor de eindelijke bepaling van het heilige gegeven zinnelijke verhoudingen of feiten als vooronderstelling; het kan het heilige niet in het algemeen, niet a priori, niet filosofisch, maar slechts in het speciale, a posteriori, slechts empirisch bepalen.

Te erkennen, dat het heil van den mensch doel aller doeleinden, heiligmaker aller middelen is, verder af te zien van alle bijzondere bepalingen, van alle persoonlijke ideëen van dit heil en de feitelijke verscheidenheid daarvan te erkennen, is tegelijk begrijpen, dat de middelen in het algemeen niet verder heilig zijn, dan het doel heilig is. Geen middel, geen handeling is positief heilig of heilzaam. Al naar de omstandigheden en de relatie is een en het zelfde middel nu goed en dan slecht. Een zaak is slechts daar goed, waar haar gevolgen goed zijn, slechts daarom, omdat het goede haar resultaat, haar doel is. Leugen en bedrog zijn slechts daarom slecht, omdat hun gevolgen ons slecht bekomen, omdat wij niet belogen en bedrogen willen worden.

Waar het daarentegen een heilig doel geldt, wordt de op leugen en bedrog gebaseerde schijnmanoeuvre krijgslist genoemd. Wie vast in het geloof de kuisheid goed noemt omdat God haar bevoelen heeft, met hem willen wij verder niet strijden; wie echter de deugd eert terwille van de deugd, en de ondeugd ter wille van de ondeugd, d.w.z. om de gevolgen, die geeft tegelijk toe, dat hij de begeerte van het vleesch aan het doel van de gezondheid ten offer brengt, met andere woorden: dat eerst het doel het middel heiligt.

Voor de christelijke wereldbeschouwing zijn de geboden van haar godsdienst onbepaald absoluut goed, goed voor tijd en eeuwigheid, goed, omdat de christelijke openbaring ze goed noemt. Zij weet niet, dat bv. haar deugd par excellence, de specifiek christelijke deugd der onthouding haar waarde eerst tegenover de bedorven heidensche weelderigheid verkregen heeft, tegenover het verstandige, bedachtzame genot echter geen deugd meer is. Zij heeft bepaalde middelen, die voor haar zonder betrekking tot hun doel goed zijn en andere, die voor haar zonder betrekking tot hun doel, slecht zijn. Zij komt in zoover met recht tegen de hier besproken stelling op.

Het moderne christendom, de tegenwoordige wereld heeft evenwel dit geloof praktisch reeds lang afgelegd. Met den mond weliswaar noemt het de ziek het evenbeeld Gods en het lijf een stinkende madenzak; met de daad echter bewijst het, hoe weinig ernstig de godsdienstige frases gemeend zijn. Het bekommert zich weinig om dat betere deel en geeft aan het verachte lichaam geheel zijn denken en trachten. Wetenschap en kunst, de produkten aller hemelstreken gebruikt men tot zijn verheerlijking, om het kostbaar te kleeden, lekker te voeden, zorgzaam te onderhouden en zacht neer te vleien. Of men al in vergelijking tot dat eeuwige leven verachtelijk van dit aardsche spreekt, toch hangt de praktijk zes lange weekdagen onvermoeid aan zijn genot, terwijl men den hemel ternauwernood Zondags een kort uur onoplettende oplettendheid waardig keurt. Met dezelfde hersenlooze voortvarendheid komt dan de zoogenaamd christelijke wereld ook mond e l i n g tegen ons thema op, terwijl zij w e r k e l i j k de meest gesmaalde middelen met het doel der eigen welvaart heiligt, als argumentum ad hominem zelfs de prostitutie met staatsmiddelen gedooft. Wanneer de Kamers van onze representatieve staten de vijanden hunner burgerlijke orde met standrecht en deportatie er onderhouden en deze misdaad tegen de veel geprezen spreuk "wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook aan een ander niet" met het openbare heil, of hunne echtscheidingswetten met de burgerlijke welvaart motiveeren, dan wordt hiermee feitelijk erkend, dat het doel het middel heiligt. En wanneer ook de burgers aan den staat rechten verporloven, die zij zelf zich niet veroorloven, dan zijn het toch ook in den zin van onze tegenstanders slechts de afgestane eigen rechten van zijn onderdanen.

Weliswaar, wie in de burgerlijke wereld leugen en bedrog als middel van verrijking, zij het dan ook met het doel van weldadigheid ergens anders, gebruikt, of als de heilige Krispinus, leer steelt om voor arme menschen schoenen te maken, die heiligt zijn middelen niet met zijn doel, omdat voor haar (n.l. voor de burgerlijke orde) het doel niet, of slechts nominaal, wel in het algemeen,

maar niet in het bijzonder, n i e t i n h e t a a n g e -
h a a l d e g e v a l h e i l i g i s ; o m d a t d e w e l d a d i g h e i d s l e c h t s
e e n d o e l v a n o n d e r g e s c h i k t e h e i l i g h e i d i s , d i e
t e g e n o v e r h a a r h o o f d d o e l , d e b u r -
g e r l i j k e o r d e s l e c h t s e e n m i d d e l m a g z i j n , d a t , w a a r
h e t z i c h t e g e n d e z e z i j n b e s t e m m i n g v e r z e t , d a a r d o o r o o k d e n
n a a m v a n e e n g e e d . d o e l v e r l i e s t , e n z o o a l s g e z e g d , k a n h e t d o e l ,
d a t s l e c h t s o n d e r v o o r w a a r d e n h e i l i g i s , o o k s l e c h t s o n d e r d e -
z e l f d e v o o r w a a r d e n z i j n m i d d e l e n h e i l i g m a k e n . D e n i e t k w i j t t e
s c h e l d e n v o o r w a a r d e v a n a l l e g e e d e d o e l e i n d e n i s h e t h e i l z a m e ,
d a t , m a g m e n h e t o p c h r i s t e l i j k e o f h e i d e n s c h e , o p f e o d a l e o f
b u r g e r l i j k e m a n i e r z o e k e n , a l t i j d d e n e i s c h s t e l t , d a t a a n h e t
a l s w e z e n l i j k e n n o o d z a k e l i j k b e s c h o u w d e h e t o n w e z e n l i j k e e n m i n -
d e r n o o d z a k e l i j k e o n d e r g e s c h i k t m o e t w o r d e n , t e r w i j l d a a r e n t e g e n
i n h e t a a n g e h a a l d e g e v a l d e h o o g e r g e s c h a t t e e e r l i j k h e i d e n b u r -
g e r l i j k e r e c h t s c h a p e n h e i d a a n d e m i n d e r h o o g g e s c h a t t e w e l d a d i g -
h e i d o p g e o f f e r d z o u w o r d e n . " H e t d o e l h e i l i g t h e t m i d d e l . " i s m e t
a n d e r e w o o r d e n , d e w i n s t m o e t a l s i n d e e k o n o m i e , z o o o o k i n d e
e t h i e k h e t a a n l e g - k a p i t a a l r e n d a b e l m a k e n . Z o o o o k w a n n e e r m e n
d e b e k e e r i n g v a n h e t o n g e l o o f e e n g e e d d o e l e n d e g e w e l d m a a t -
r e g e l e n d e r p o l i t i e e e n s l e c h t m i d d e l n o e m t , b e w i j s t d a t n i e t
t e g e n d e w a a r h e i d v a n d e s t e l l i n g , m a a r v o o r e e n v e r k e e r d g e b r u i k .
H e t m i d d e l i s n i e t - h e i l i g , o m d a t h e t d o e l n i e t g e e d i s , o m d a t
d e g e w e l d d a d i g e b e k e e r i n g g e e n h e i l z a a m , v e e l e e r e e n d o e l d e s
o n h e i l s , d e r h u i c h e l a r i j i s ; o m d a t d a t e e n b e k e e r i n g i s , d i e n i e t
d e n n a a m v a n b e k e e r i n g v e r d i e n t o f h e t g e w e l d e e n m i d d e l i s ,
w a a r h i e r n i e t d e n a a m v a n m i d d e l b i j p a s t . W a n n e e r v o o r o n s e e n
g e w e l d d a d i g e b e k e e r i n g e n h o u t e n i j z e r e v e n g e k k e d i n g e n z i j n , h o e
k u n n e n w i j d a n m e t z u l k e g e d a c h t e l o o s h e d e n , z u l k e o n z i n n i g e w o o r d -
v e r d r a a i i n g e n , z u l k e d i a l o g i s t i s c h e s t r e k e n e n s o f i s t e r i j e n , t e g e n
e e n f e i t e l i j k a l g e m e e n e r k e n d e w a a r h e i d i n g a a n ! O o k d e j e z u i e t i s c h e
m i d d e l e n , s t r e k e n e n i n t r i g e s , v e r g i f t e n m o o r d z i j n v o o r o n s
s l e c h t s d a a r o m o n h e i l i g , o m d a t v o o r o n s h e t j e z u i e t i s c h e d o e l ,
b . v . d e u i t b r e i d i n g , v e r r i j k i n g e n v e r h e e r l i j k i n g v a n d e o r d e
w e l e e n n e v e n d o e l , d a t d e o n s c h u l d i g e p r e e k e n g e b r u i k e n m a g ,
m a a r g e e n o n b e p a a l d h e i l i g d o e l , g e e n d o e l a t o u t p r i x
i s , w a a r a a n w i j m i d d e l e n z o u d e n t o e s t a a n , d i e o n s e e n m e e r w e z e n -
l i j k d o e l , b . v . d e o p e n b a r e o f l i c h a m e l i j k e v e i l i g h e i d z o u d e n d o e n
m i s s e n . M o o r d e n d o o d s l a g z i j n v o o r o n s a l s i n d i v i d u e e l e h a n d e l i n -
g e n o n z e d e l i j k , o m d a t z i j g e e n m i d d e l e n v a n o n s d o e l z i j n , o m d a t
w i j n i e t v o o r d e w r a a k o f r o o f z u c h t , n i e t v o o r w i l l e k e u r e n
e i g e n m a c h t i g e h a n d h a v i n g v a n h e t r e c h t e r a m b t , m a a r v e e l e e r v o o r
w e t t i g h e i d e n d e m e e r o n p a r t i j d i g e b e s l i s s i n g v a n d e n s t a a t g e -
d i s p o n e e r d z i j n . W a n n e e r w i j o n s e c h t e r a l s j u r y c o n s t i t u e e r e n
e n d e g e v a a r l i j k e m i s d a d i g e r s m e t s t r o p e n b i j l o n s c h a d e l i j k m a k e n ,
i s d a t d a n n i e t u i t d r u k k e l i j k : h e t d o e l h e i l i g t h e t m i d d e l ?

Dezelfde mensen, die er zich op beroemen, reeds sedert
eeuwen met Aristoteles, d.w.z. met het autoriteitsgeloof ge-
broken te hebben en als gevolg daarvan in de plaats van de doode,
overgeleverde, -de levende, zelferkende waarheid zetten, vinden
wij in het behandelde voorbeeld in volle tegenspraak met hun ten-
dens. Bij een kluchtige gebeurtenis, al wordt zij ook door een ge-
loofwaardige getuige verteld, blijft men toch getrouw aan de
grondstelling der gewetensvrijheid, d.w.z. wat de verteller pot-
sierlijk en kluchtig noemt, mag de toehoorder ernstig en fataal
vinden.

Men weet tusschen de gebeurtenis en haren subjektieven indruk te onderscheiden, welke laatste meer de verteller dan zijn onderwerp karakteriseert. Bij goede doeleinden en slechte middelen daarentegen wil men het verschil tusschen het objekt en de subjektieve bepaling daarvan, die overal anders het oogmerk is van alle kritiek, buiten beschouwing laten. Doeleinden, als de weldadigheid, de bekeering van ongeloovigen enz., noemt men zonder meer, a priori, gedáchteloos goed en heilig, omdat zij dat e r g e n s a n d e r s geweest zijn, ofschoon hun l e v e n - d e indruk in de aangehaalde gevallen het juiste tegendeel bewijst, en men verwondert zich achteraf, dat de onrechtmatige titel de onrechtmatigheden der privileges achter zich aan sleept.

Het predikaat goed of heilig verdient in de praktijk slechts d a t doel, dat zelf een middel, een onderdaan van het doel aller doeleinden, van het heil is. Daar waar de mensch zijn heil in het burgerlijke leven, in produktie en handel, in het ongestoorde bezit van goederen zoekt, snijdt hij zich in de lange vingers met het gebod "gij zult niet stelen", waar daarentegen, als bij de Spartanen, strijd het hoogste goed is en doortrapt- heid de noodzakelijke eigenschap van een goed strijder, gebruikt men de spitsboeverij tot het verkrijgen van slimheid, sanktioneert de diefstal als middel tot het doel. Om nu den Spartaan uit te schelden, dat hij een strijder en geen klein burger was, is de werkelijkheid ontkennen, is ontkennen, dat ons hoofd niet geroepen is om de feitelijke toestanden van de wereld te remplaceeren, maar om te begrijpen, dat een tijd, een volk, een individu altijd dat is, wat het onder de gegeven omstandigheden z i j n k a n en daarom ook z i j n m o e t .

Wanneer wij met den zin "het doel heiligt het middel," de heerschende beschouwing op haar kop zetten, dan is dat geen te berispen individueale liefhebberij voor paradoxen, maar het konsekvente gebruik van de filosofische wetenschap. De filosofie is te voorschijn gekomen uit het geloof aan een dualistische tegenstelling tusschen God en wereld, tusschen lichaam en ziel, tusschen geest en vleesch, tusschen hoofd en zin, tusschen denken en zijn, tusschen het algemeene en het bijzondere. De opsporing van deze tegenstelling vertoont zich als haar doel of als geheel resultaat van de filosofische navorsching. De filosofie vond haar einde in de kennis, dat het goddelijke werelsch en het wereldsche goddelijk is, dat de ziel tot het lichaam, de geest tot het vleesch, het denken tot het zijn, het verstand tot de zintuigen geheel zoo staat, als de eenheid tot de menigvuldigheid of als het algemeene tot het bijzondere. De filosofie is met de dwalende vooronderstelling begonnen, dat uit de een, als de eerste, de twee, drie, vier, het veelvuldige als iets opeenvolgens te voorschijn gekomen zou zijn. Zij eindigde met de kennis, dat de waarheid of werkelijkheid deze vooronderstelling op haar kop zet; dat de veelvormige werkelijkheid, de zinnelijke veelvuldigheid, het bijzondere het eerste is, waaruit naderhand de menschelijke hersenfunktie het begrip der eenheid of algemeenheid afleidt.

Geen uitkomst der wetenschap staat in vergelijking tot de uitgaaf van genie en scherpzinnigheid, die deze eene kleine spekulatieve vrucht gekost heeft.

Maar ook geen wetenschappelijke nieuwigheid vindt zulke oude diepgewortelde hindernissen voor hare erkenning. Alle met het resultaat der filosofie onbekende hoofden worden beheerscht door het oude geloof aan de werkelijkheid van een echt, waar, algemeen heil, waarvan de ontdekking alle onechte, schijnbare, bijzondere heiligdommen te schande zou maken, terwijl ons de kennis van het denkproces het gezochte heil als een produkt van de hersens leert kennen, dat juist, omdat het een algemeen d.w.z. abstrakt heil zijn moet, geen zinnelijk of werkelijk, d.w.z. bijzonder heil zijn kan. In het geloof aan een totaal onderscheid tusschen echt en onecht heil wordt de onwetendheid gemanifesteerd over den gang van geestelijke operaties. Pythagoras nam het getal als het wezen der dingen. Had de Griek dit wezen der dingen als hoofd- of verstandsding kunnen kennen en het getal dan als het wezen van het verstand, als den gemeenschappelijken of abstrakten inhoud van al het geestelijke doen bepaald, dan zou al den strijd gespaard zijn geworden, dien men sedert dien tijd over de verschillende vormen der absolute waarheid, over de "dingen op zich zelf" gevoerd heeft.

Ruimte en tijd zijn de algemeene vormen der werkelijkheid, of de werkelijkheid bestaat zooals bekend is in de ruimte en in den tijd. Als gevolg daarvan is ieder werkelijk heil plaatselijk en tijdelijk en ieder plaatselijk en tijdelijk heil werkelijk. De verschillendste heilzaamheden zijn, in zoover zij heilzaam zijn, slechts volgens hun wijdte en breedte, volgens het kwantum van hun uitbreiding, volgens het aantal verschillend. Ieder heil, zoowel het ware als het vermeende, is aan ons door het zinnelijke geveel, door de praktijk, niet door het verstand gegeven. De praktijk echter geeft aan verschillende menschen en verschillende tijden de tegenstrijdigste dingen als heilzaam. Wat hier heil is, is daar onheil en omgekeerd. Voor de kennis of het verstand blijft daarbij geen andere taak over, dan deze door zinnelijke aandoening gegeven heilzaamheden, al naar de verschillende personen en tijden, aan wie, of volgens de verschillende graden van intensiteit, waarin zij verschijnen, te tellen en dus het kleine van het groote, het onwezenlijke van het wezenlijke, het bijzondere van het algemeene te onderscheiden. De rede kan ons het ware heil niet autokratisch voorschrijven, maar slechts uit een zinnelijk gegeven kwantum heilzaamheden het volgens het aantal meeste; grootste of algemeenste optellen. Dat echter moet niet vergeten worden, dat de waarheid eener zoodanige kennis of optelling, op bepaalde, gegeven vooronderstellingen berust. Dus, tevergeefs het pogen om het ware heil in het algemeen te willen zoeken! Praktisch met sukses wordt het onderzoek pas, wanneer het er in berust het bepaalde heil van een bepaalde partikulariteit te kennen. Het algemeene is slechts mogelijk binnen gezette grenzen. Daarin echter stemmen de verschillende bepalingen van het heil overeen, dat het overal heilzaam is om het kleine aan het groote, het onwezenlijke aan het wezenlijke op te offeren, en niet omgekeerd. In zoover als deze stelling goed is, is het verder ook goed, dat wij voor het goede doel van het groote heil het slechte middel van een klein onheil gebruiken of verdragen; dat het doel de middelen heiligt.

Wanneer men liberaal genoeg was, om ieder op zijn manier zalig te laten worden, dan zouden de tegenstanders van onze beschouwing zich gemakkelijk van haar waarheid overtuigen. Maar in plaats hiervan volgt men den gewonen weg der kortzichtigheid en maakt zijn privaat standpunt tot het universeele. Het eigen heil noemt men het alleen ware en het heil van andere volken, tijden en omstandigheden een misverstand, evenals iedere kunstrichting haar subjektieve smaak voor objektieve schoonheid uitgeeft, miskennend, dat de eenheid slechts een zaak van de idee, van de gedachte, maar de zaak der werkelijkheid veelvuldigheid is. Het werkelijke heil is veelvuldig en het ware heil slechts een subjektieve keus, dat, evenals de grappige geschiedenis, ergens anders ook een anderen indruk maken, een onwaar heil zijn kan. Wanneer Kant of Fichte of een andere filosofische partikulier lang en breed de bestemming van den mensch behandelt en het vraagstuk dan tot volste tevredenheid van hem zelf en van zijn auditorium oplost, dan zijn wij tegenwoordig toch bedreven genoeg om te weten, dat men op den weg van het spekulatieve onderzoek wel zijn eigen begrip van de bestemming van den mensch kan definieeren, maar geen onbekend, verborgen objekt ontdekken. Aan de gedachte, aan het verstand moet het objekt gegeven zijn; zijn arbeid is het oordeel, de kritiek; het mag onderscheiden tusschen het ware en onware heil, maar moet zich ook zijn grenzen herinneren, zich herinneren, dat evenals het zelf, ook deze onderscheiding persoonlijk is, die niet langer en verder geldt, dan anderen van hetzelfde voorwerp denzelfden indruk ontvangen.

De menschheid is een idee, de mensch echter is telkens een bijzondere persoonlijkheid, die haar eigenaardig leven slechts in haar eigenaardig element vindt, daarom slechts uit persoonlijke motieven zich aan de algemeene wet onderwerpt. Het offer der ethiek is, als het offer van den godsdienst, slechts een schijnbare zelfverloochening met het doel van verstandige zelfzucht, een uitgaaf met het plan tot grootere winst. De zedelijkheid, die haar naam verdient en niet beter gehoorzaamheid genoemd zou moeten worden, kan slechts door het kennen van haar waarde, van haar heilzaamheid, van haar nuttigheid tot beoefening komen. Uit de verscheidenheid der belangen volgt de verscheidenheid der partijen, uit de verscheidenheid van het doel de verscheidenheid der middelen. Bij minder gewichtige vraagstukken betoogen dit ook de vertegenwoordigers der absolute moraal.

Thiers vertelt in zijn geschiedenis van de Fransche revolutie van een bijzondere situatie uit het jaar 1796, waar den Patriotten de openbare macht en den Royalisten de revolutionaire agitatie behoorde, dat daar de partijgangers der revolutie, die voorstanders van de onbepaalde vrijheid moesten zijn, repressieve middelen verlangden, en de oppositie, die in het geheim meer naar de monarchie dan naar de republiek neigde, voor onbepaalde vrijheid stemde. "Zoozeer worden de partijen door hunne belangen geregeerd", is zijn laatste opmerking daarover, als ware dat een anomalie en niet een natuurlijk noodzakelijke, niet te ontgane loop der wereld. Wanneer het daarentegen gaat om de fundamentele wetten der burgerlijke orde, dan zijn de moreele vertegenwoordigers der heerschende klasse zelfzuchtig genoeg, om hare afhankelijkheid van hunne belangen te loochenen en ze voor eeuwige metafysische

wereldwetten, de steunpilaren hunner bijzondere heerschappij voor eeuwige steunpilaren der menschheid, hunne middelen voor de alleen heilige en hun doel als het eene geldige voor te stellen.

Het is een onheilige bedriegerij, den diefstal aan de menschelijke vrijheid, een poging tot stilzetten der geschiedkundige ontwikkeling, wanneer een tijd of klasse zoo hare aparte doeleinden en middelen voor het absolute heil der menschheid uitgeeft. In de zedelijkheid dokumenteert men oorspronkelijk de belangen, als in de mode de smaak, om dan naderhand, even als hier het kleed, daar de handeling aan het voorgeschreven voorbeeld aan te passen. De macht oefent hierbij noodzakelijk, terwille van het eigen leven, dwang uit en dwingt de wederspannigen tot onderwerping. Belang en plicht zijn, alhoewel niet juist synonieme, dan toch nauw verwante uitdrukkingen. Beide gaan zij op in het begrip van het heil. Het belang is meer het konkrete, oogenblikkelijke, tastbare heil; de plicht daarentegen het verdere, ook op de toekomst bedachte, algemeene heil. Wanneer het belang naar de naaste, grijpbare, klinkende welvaart van de geldhuidel vraagt, verlangt de plicht daarentegen, dat wij niet slechts een deel, ook het geheel, niet slechts het tegenwoordige, naaste, ook het verre, toekomstige, niet slechts het lichamelijke, ook het geestelijke welzijn in het oog houden. De plicht bekommert zich ook om het hart, om de sociale behoeften, de toekomst, het zieleheil, kortom om de belangen in het geheel en prent ons in, ons van het overtollige te onthouden, om het noodzakelijke te verkrijgen en te behouden. Zoo is uw plicht uw belang en uw belang uw plicht.

Wanneer zich onze ideëen aan de waarheid of werkelijkheid en niet omgekeerd de waarheid zich aan onze ideëen moet aanpassen, dan moeten wij de veranderlijkheid van dat wat rechtvaardig, heilig en zedelijk is als natuurlijk, noodzakelijk en waar erkennen, en de persoonlijkheid ook theoretisch de vrijheid laten, die zij zich praktisch niet ontnemen laat, te erkennen dat zij even als tot nu toe zoo ook verder vrij is, de wet volgens haar behoefte en niet volgens vage, onreële en onmogelijke abstracties, als rechtvaardigheid of zedelijkheid, te vormen. Wat is rechtvaardigheid? Het begrip van dat, wat men voor rechtvaardig houdt, een individueel begrip dus, dat bij verschillende personen een verschillende gestalte aannaemt. In werkelijkheid zijn n e r slechts enkele, bepaalde, bijzondere rechten en dan komt de mensch en trekt daaruit het begrip der rechtvaardigheid, evenals hij uit de verschillende houtsoorten het begrip van hout in het algemeen genomen heeft of uit de materiele dingen de idee der materie. Even onwaar, ofschoon zeer verspreid, als de beschouwing is, dat de materiele dingen uit of door middel van de materie bestaan, even onwaar is het geloof, als zouden de morele of burgerlijke wetten, uit de idee der rechtvaardigheid voortgekomen zijn.

Het zedelijke verlies, dat onze realistische of, zoo men wil, materialistische beschouwing met zich brengt, is zoo groot niet als het lijkt. Wij behoeven niet te vreezen, daarom van sociale menschen wetteloze kanibalen of kluizenaars te worden. Vrijheid en wettelijkheid zijn nauw verbonden door de behoefte der

kameraadschappelijkheid, ter wille waarvan wij genoodzaakt zijn, naast ons ook anderen te laten leven. Wie zich door zijn geweten of andere spiritueel-zedelijke motieven van onwettige daden onwettig in den ruimsten zin van het woord -laat afhouden, is of slechts aan zeer zwakke verzoeken blootgesteld of een zoo tam karakter, dat de natuurlijke en wettelijke straffen meer dan toereikend zijn om hem in de voorgeschreven grenzen te houden. Waar zij hun dienst weigeren, is ook de moraal een middel zonder kracht; anders zou zij in het geheim op den geloovige dezelfde restriktie uitoefenen, waarmee de openbaarheid den geloovige terughoudt, terwijl wij inderdaad meer geloovige spitsboeven dan ongeloovige roovers vinden. Dat de wereld, die in woord en zooveel sociale waarde aan de zedelijkheid hecht, feitelijk van onze meening doordrongen is, bewijst de grootere oplettendheid, die zij aan het strafwetboek en aan de politie schenkt.

Ook geldt onze strijd niet de zedelijkheid, zelfs niet eens een bepaalde vorm van haar, maar slechts de arrogantie, die haar bepaalde vorm tot den absoluten, tot zedelijkheid in het algemeen maakt. Wij erkennen de zedelijkheid als eeuwig heilig, in zoover daaronder consideraties te verstaan zijn, die de mensch aan zich zelf en aan zijn mede-menschen tot het deel van het wederzijdsche heil verschuldigt is. Maar de manier, den graad van deze consideraties te bepalen, behoort tot de vrijheid van het individu. Dat daarbij de macht, de heerschende klasse of meerderheid haar speciale behoeften als voorgeschreven recht doet gelden, is even noodzakelijk als de mensch het hemd nader is dan de rok. Dat echter daarom het voorgeschreven recht voor absoluut recht, voor een onoverkomelijke grens der menschheid gehouden wordt, dunkt ons hoogst overbodig en zelfs schadelijk voor de der toekomst zoo noodzakelijke energie van den vooruitgang.

